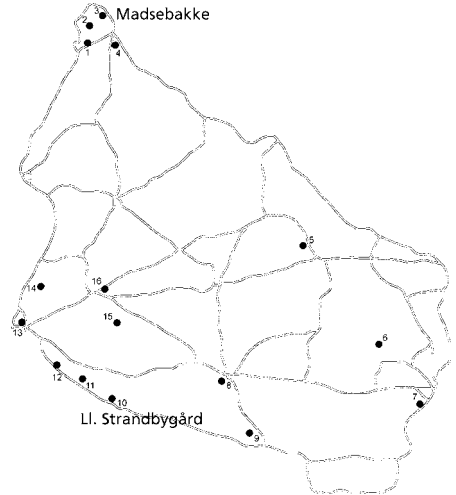

Arkæologiske udgravninger ved de bornholmske helleristningsklipper Madsebakke og Ll. Strandbygård

I perioden 2003 til 2005 gennemførte Nationalmuseet og Bornholms Museum, en række arkæologiske udgravninger ved de Bornholmske helleristningsklipper. Undersøgelserne startede med en række mindre prøvegravninger for at klarlægge det forskningsmæssige potentiale i sådanne udgravninger, som ikke tidligere har været gennemført på Bornholm, og i virkeligheden også kun er blevet foretaget i meget sparsom omfang i det øvrige nordiske område (Bengtsson 2004 s.103ff, Johansen 1979). Prøvegravningen i 2003 blev finansieret af midler fra det fælles nordiske RANE projekt og undersøgelserne viste, at der fandtes en række forskellige anlægstyper tæt op til de enkelte klipper med helleristninger. På denne baggrund blev der søgt om en stor bevilling fra det humanistiske forskningsråd og da denne ansøgning blev imødekommet, kunne der i perioden 2004-2005, foretages egentlige arkæologiske udgravninger ved en række af de bornholmske helleristningsklipper. Størstedelen af bevillingen blev dog brugt til en større udgravning ved Danmarks største helleristningsfelt på Madsebakke på nordbornholm, da bevaringsforholdene her viste sig at være usædvanligt gode.

I 2004 blev der udgravet en række søgegrøfter på marken umiddelbart nord for klipperne og ud fra disse, blev der afgravet et større felt foran klipperne. Allerede ved den begrænsede undersøgelse i 2003, blev der her fundet anlæg i form af kogegruber og stenlægninger helt op til klippens kant. Fig.1.

Den større fladeafdækning viste, at der her fandtes udbredte kulturlag i en bræmme

Helleristningsfelter på Bornholm, Danmark.

Se også www.bornholmsmuseer.dk/ranebornholm

foran klipperne. I kulturlagene blev der primært fundet genstande fra tidlig neolitikum, men et af lagene indeholdt også keramik fra ældre romersk jernalder. Under kulturlaget fra stenalderen fandtes der større gruber og en række anlæg af samme karakter, der var nedgravet i undergrunden udenfor kulturlagene og som kan være fra den samme periode. I den østligste del af det store udgravningsfelt, blev et område, der ikke har været dyrket i nyere tid, afdækket. Her fandtes en mindre lavning, som er blevet fyldt op med et kulturlag fra stenalderen. Ovenpå dette lag var der bevaret en stenlægning, som har ligget langs med klippens kant. Enkelte fund af keramik antyder her en datering til yngre bronzealder. På dette sted blev der også undersøgt en samling af runde kogegruber,

Fig. 1. Kogegrube fundet i 2003 tæt på helleristningen ved Madsebakke. Foto: Palle Ø. Sørensen.

der alle var gravet ned gennem kulturlaget fra stenalderen. Fig. 2.

På arealet foran klippen fandtes der også enkelte mere specielle anlæg, der dog også nærmest må betegnes som kogegruber. I toppen af et af disse anlæg var der aflejret et lag med dyreknogler, der delvist lå anatomisk korrekt. Knoglernes placering tyder på, at større sammenhængende dele af slagtede dyr er nedlagt i gruben. I den ene side af anlægget fandtes således en række ribben og i midten af anlægget fandtes flere ryghvirvler, der lå på en række. Hovedparten af knoglerne består dog af større lemmeknogler af kvæg og hest. I fylden fandtes der også enkelte tænder af kvæg og svin samt en del brændte knogler. Disse kogegruber må ud fra enkelte fund af keramikskår dateres til yngre bronzealder. Fig. 3.

Det mest spektakulære fund ved fladeafdækningen var dog en række stolpehuller, der har dannet et hegn eller nærmere en palisade langs med hele den nordlige side af klippen. Stolperne kunne følges over 40m langs med klippen og nogen steder har stolpen stået direkte oven på klippen, der her fandtes under et tyndt lag af undergrundsler. Mod vest drejer stolperækken mod syd og ser ud til at følge klippens kant i denne retning.

Tæt op til denne palisade lå omvæltet sten, der er tolket som en bautasten. Fig. 4. På dette sted var der et godt 10m lang slip i stolperækkens forløb og muligvis har stenen markeret en indgang i palisaden lige nedenfor selve helleristningen. Stolperækken må, ud fra fund af keramik og en række stratigrafiske iagttagelser, dateres til yngre bronzealder.

Fig. 2. To faser af udgravningen af en kogegrube gravet ned i kulturlag fra stenalderen. Foto: Palle Ø. Sørensen.

Fig. 3. Grube med øvre lag af knogler og profil af i samme med underlæggende kogegrube

Ved en afrensning af en nærmest lodret del af klippefladen i foråret 2004 fremkom der under græstørven en større stenlægning, som lå på en hylde i klippen. Mellem stenene fremkom der keramik og lerkliningsstykker og dateringen tydede på bronzealder. Fig. 5. Ovenfor hylden i klippen sås der under græstørven og et større buskadset flere sten, der kunne være en del af en vandretliggende stenlægning oppe på toppen af klippen tæt på selve helleristningen. I efteråret 2004 blev buskadset fjernet og der kunne herefter udgraves en flade på godt 15 m². Fig. 8. Jorden på fladen var dog delvis gennemrodet, da nogle af de lokale børn igennem en længere årrække har haft en hule i buskadset. Stenlægningen kunne derfor kun registreres i den østlige del af feltet, lige ovenfor den tidligere udgravede klippehylde. Mellem stenene lå der store mængder lerklining med både gren- og plankeaftryk, som må stamme

fra en bygning, der har stået et eller andet sted i nærheden. Ved udgravningen viste det sig også hurtigt, at der ikke var tale om en vandret klippeflade, men om et større hul eller nærmest et rum i klippen. Fig. 5.

Under det forstyrrede område fremkom efterhånden uforstyrrede lag, der indeholdt store mængder flintafslag og keramikskår, der kan dateres til senneolitikum. Lagene med fund fra stenalderen var forseglede af stenlægningen med de mange lerkliningsstykker, der således må være yngre og sikkert stammer fra bronzealderen. Rummet i klippen blev efterhånden tømt helt og der fremkom en rektangulær bund, hvor der var aflejret undergrundsler ovenpå klippen. Heri sås der mindst to stolpehuller, og i det ene anlæg fandtes et ornamenteret keramikskår, der kan dateres til tidlig neolitikum. Ved en række snit igennem fylden i rummet kunne

Fig. 4. Udgravningsfeltet foran Madsebakke set fra luften. Stolperækken anes som en række snittede anlæg langs med klippen. Foto: Bornholms Museum.

På nederste billede ses en del af stolpehullerne markeret. Foto: Kaul/Milstreu.

Fig. 5. Klippehylden med anlæg 100 i fire stadier af udgravningen. Foto: Palle Ø. Sørensen.

det også konstateres, at genstandene fra senneolitikum ikke var aflejret ved en opfyldning, men at der på dette tidspunkt var blevet gravet en grube, som gik igennem et nedre naturligt aflejret muldlag og helt ned i undergrundsleren. På bunden af denne grube stod en stor klippeblok, som må være væltet ned i rummet kort tid efter at gruben var gravet. Fig. 6.

I 2005 blev der også udgravet nogle mindre felter på den sydlige højstliggende græsklædte del af klippen ved Madsebakke. Området her har været dyrket indenfor de sidste 100 år, men selv her i den 10- 15 cm tykke græstørv, ovenpå klippen fandtes der en hel del keramiskskår og stykker af brændt ler. Græstørven her på toppen af klippen er under stadig nedbrydning, som følge af de mange besøgende på stedet, og en eller anden form for sikring af de fundførende lag bør nok gennemføres forholdsvis hurtig. Ned over den sydlige del af klippen var der be-

varet et kulturlag, som indeholdt genstande af samme karakter, som dem der fandtes i græstørven. I en mindre klippesprække fandtes en samling brændte ben, der var dækket af små stenfliser, og et større skår fra et jernalder kar. Her er sikkert tale om en brandgrav fra jernalderen. Fund af en hel del brændte knogler og en enkelt glasperle i græstørven antyder, at der her på toppen af klippen formodentlig har været en gravplads i jernalderen.

I et felt på kanten af klippen mod sydvest blev der desuden udgravet en hustomt fra yngre jernalder (se nedenfor)

Aktivitetsfaserne på Madsebakken

Stenalder

Den ældste aktivitet ved Madsebakke ser ud til at kunne henføres til tidlig neolitikum omkring 3500 f.Kr. I denne periode blev der gravet et par anlæg i det mindre rektangu-

Fig. 6. Det tomte rum i klippen. Foto: Palle Ø. Sørensen.

lære rum i klippen. De to anlæg ser begge ud til at være stolpehuller og formodentlig har der her været en konstruktion, som har udnyttet det naturlige rum i klippen. Nedenfor helleristningsklippen på marken mod nord, blev der i denne periode nedgravet en række gruber. Mod nordøst blev en mindre fugtig lavning efterhånden fyldt op med materiale, og i fylden fandtes der blandt andet en række lerkarskår, som stammer fra tragt bægre. I løbet af den første del af den neolitiske periode, blev der dannet et kulturlag henover store dele af arealet nord for klippen. Laget dækkede over flere af gruberne fra perioden, og her blev der også fundet tragt bægerkeramik. I laget fandtes der desuden et afslag fra en hulslebet flintøkse, som viser, at der også har været en aktivitet på stedet i den seneste del af tragt bægerkulturen. Den formodede bygningskonstruktion som fandtes i det rektangulære rum i klippen, tyder ikke på at der her er tale om en almindelig bebyggelse. Aktiviteterne ved klippen i denne periode synes således at være af en mere specielt karakter og muligvis har selve klippen været betragtet som et helligt sted på dette tidspunkt. Nogle af de mange skåltegn, som findes på klippen kan også være udhugget i denne periode, selv om dette endnu ikke kan bevises. fig. 7.

På et tidspunkt i den seneste del af den neolitiske periode blev der udgravet en stor grube i det lille rektangulære rum (2000 f.Kr.). Gruben var flere steder gravet ned i selve undergrundsleren. En større sten blev placeret i midten af anlægget, som herefter blev fyldt op med materiale. I fylden blev der fundet store mængder keramik og flintafslag. Mange af lerkarskårene ser ud til at stamme fra de samme kar, der således kan have været mere eller mindre hele, da de endte i gruben. En sammensætning af det store skårmateriale vil kunne belyse dette aspekt nærmere. Nogle få af disse kar har været ornamenterede, mens hovedparten ser ud til at have været store grove bopladskar. Et ret stort flintmateriale kom også ned i gruben, og heriblandt fandtes der flere fragmenter af flintøkser, hvoraf nogle dog kan være indblandet materiale fra den tidlige neolitiske fase på stedet. Ligesom det er tilfældet med den foregående fase, kan der i den senneolitiske periode være udhugget skålgruber på klippen. fig. 8.

Bronzealder

I løbet af yngre bronzealder bliver den centrale helleristning udhugget på klippen ved Madsebakke. Ud fra den skibskronologi der

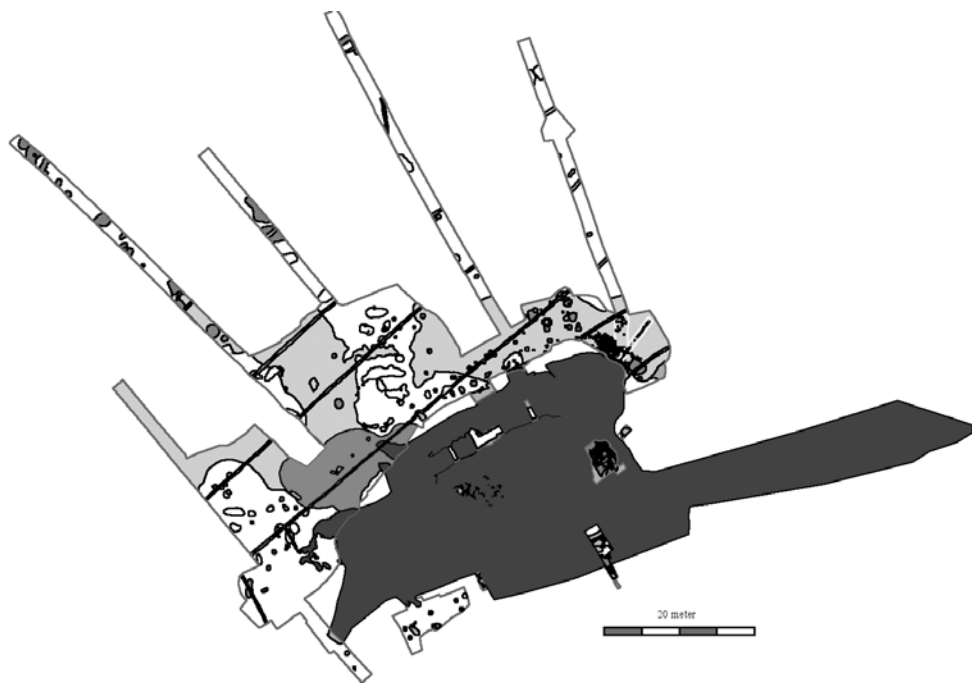

Fig. 7. Udgravningsfeltet på Madsebakke 2003-2005. Mørkegrå: Grundfjeld med ristningerne. Mellemgrå: Jernalder. Lysgrå: Bronzealder. Farver i søgegrafter primært neolitikum. Nederst i billedet: 2 rækker med 3 stolpehuller i hver viser jernalderhuset. Midt i billedet ved kanten af grundfjeldet ses 14 stolpehuller markeret som sorte prikker.

er udarbejdet af Flemming Kaul, kan nogen af de yngste skibe dog være udhugget i den tidligste del af jernalderen, men hovedparten af figurerne må høre til i yngre bronzealder. (Kaul 1998). Dette gælder også for det største skib, der er placeret for sig selv, tæt op til det lille rum i klippen med de mange fund fra stenalderen. Fig. 8. På dette tidspunkt ser der ud til at blive anlagt en stenlægning henover den senneolitiske grube. Stenlægningen og det kulturlag som den er lagt i, har spredt sig udover klippen mod nord og nedover siden til den hylde, der fandtes på et lidt lavere niveau mod øst. I laget lå der, specielt mod sydøst en koncentration af større lerkliningsfragmenter med gren- og plankeaftryk. Disse stykker ser ud til at stamme fra en eller anden form for bygning, der kan have stået på toppen af klippen. Laget med lerkliningsstykker forsætter mod syd ind på det flade areal på toppen af klippen. På den sydlige del af klippen er der også fundet lerkarskår og lerkliningsstykker, der

dels ligger i et gennemopløjet muldrag, men også i et kulturlag, der er aflejret ned af klippesiden mod syd.

I denne periode bliver der på et tidspunkt opført et hegn langs med klippen mod nord. Stolperne i hegnet drejer mod sydvest rundt om klippen, men har ind til videre ikke kunnet genfindes mod syd. Mod øst kan hegnet kun følges et stykke henover kulturlaget fra stenalderen, som et par af stolperne er gravet ned i. Mod vest fandtes der en omvæltet bautasten, som ser ud til have stået i hegnforløbet, og som muligvis har været en del af en monumental indgang til selve helleristningsklippen i denne periode. På arealet nedenfor klippen mod nord, er der i løbet af yngre bronzealder anlagt en række forskellige gruber, heriblandt et større antal kogegruber, der ligger spredt ud over hele arealet. Et enkelt sted danner disse gruber en egentlig koncentration. Nogle af gruberne fra denne periode indeholder keramik, og i et par ret specielle gruber fandtes der desuden

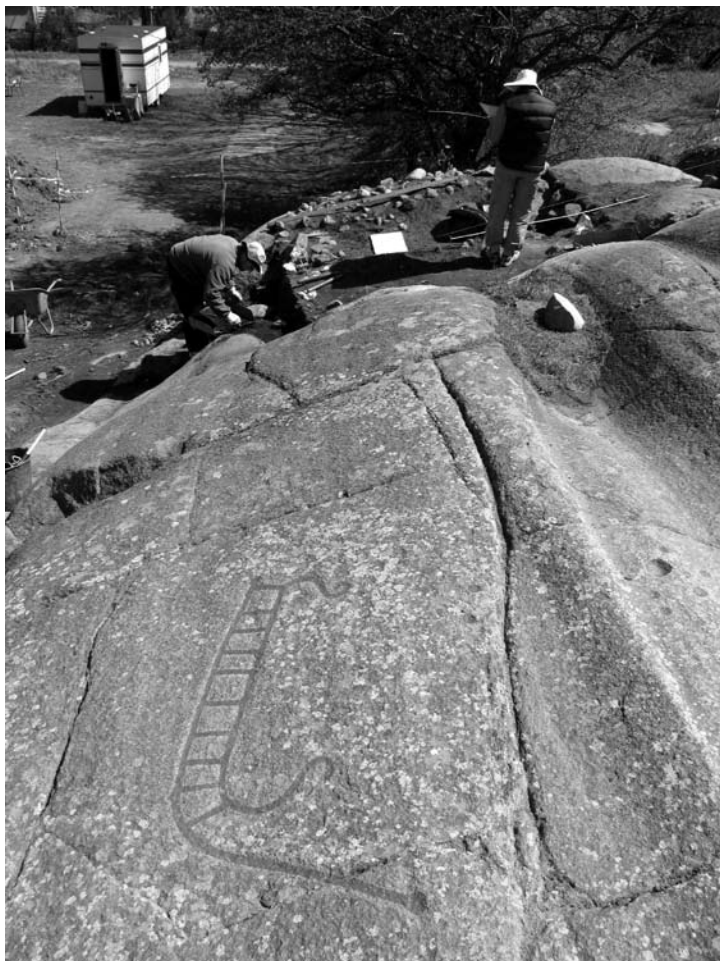

Fig. 8. Udgravning af flade med stenlægning tæt på helleristningskib. Foto: Palle Ø. Sørensen.

knogler, der stammer fra større sammenhængende dele af forskellige dyr, blandet andet en hest. I en anden stor grube, som lå tæt op til klippen mod nordøst, har man gravet ned til den underliggende klippe og her tændt et kraftigt bål, der har udviklet så høje varmegrader, at klippen på dette sted næsten helt er krakeleret.

Jernalder

I løbet af ældre romersk jernalder (0-150 e.Kr.) er der aflejret et mørkt kulturlag, i det område hvor den formodede indgang til helleristningsklippen fandtes i yngre bron-

zealder. Laget var aflejret nedover flere af stolpehuller fra heget og henover dele af kulturlaget fra stenalderen. I laget fandtes der enkelte keramikskår, som kan dateres til perioden.

I løbet af den senere del af jernalderen (200-600 e.Kr.) ser der ud til at have været anlagt en gravplads på toppen af klippen. En enkelt brandgrav var dækket af stenfliser og et enkelt keramikskår. Denne grav var nedgravet i en flad sprække i klippen, i et område der ellers har været dyrket i nyere tid. I dette område fandtes der en del brændte knogler og en enkelt glasperle, der ser ud til at komme fra oppløjede brandgrave.

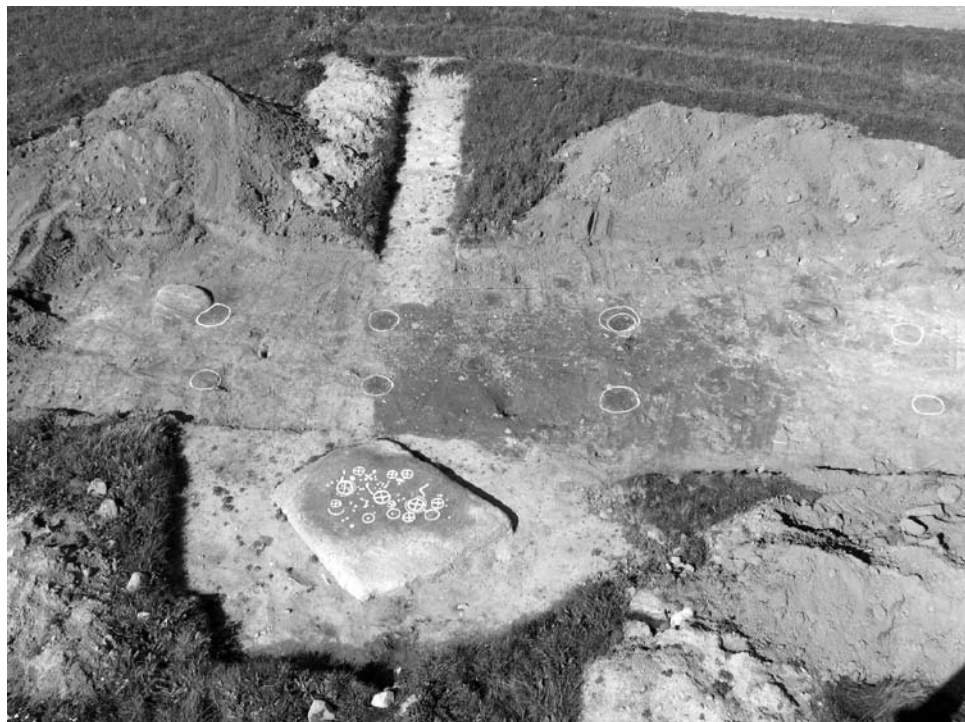

Fig. 9. Helleristningen ved Ll. Strandbygård og en af hustomterne fra yngre jernalder. Foto: Palle Ø. Sørensen

Hustomter fra yngre jernalder ved Madsebakke og Ll. Strandbygård

I 2005 blev der udgravet et mindre felt ved det sydvestlige hjørne af klippen ved Madsebakke. Formålet med dette felt var at forsøge at finde det videre forløb af den stolperække, som blev fundet foran klippen mod nord. Det lykkedes dog ikke at finde flere stolper fra dette forløb. I stedet fandtes en række stolper, der viste sig at stamme fra et mindre hus med tre sæt tagbærende stolper (se oversigtsplan). Huset har ikke været mere end 10m langt og det var delvist omkranset af selve klippen, således at dele af væggen nærmest har stået på selve klippen. Huset har ligget kun 13m væk fra den centrale helleristning og selve placeringen, der er noget usædvanlig, tyder på, at der er en sammenhæng mellem huset og afbildningerne fra bronzealderen. Denne tolkning kunne dog siges at være noget vidtløftig, hvis det

ikke havde været for endnu en af de undersøgelser, der blev gennemført i forbindelse med helleristningsprojektet i 2005.

Kort tid efter at jernalderhuset ved Madsebakke blev fundet, blev der foretaget en mindre undersøgelse ved Lille Strandbygård på den sydlige del af Bornholm. Her findes en enkeltliggende klippeblok med hjulkors og skålgruber der har været kendt siden 1878. Ved den første undersøgelse i forsommeren 2005 blev der kun afgravet et mindre areal rundt om klippen. Herved fremkom der flere sæt tagbærende stolper, der så ud til at stamme fra jernalderhuse. I sensommeren 2005 blev der herefter afgravet et større felt rundt om klippen, hvorved der blev afdækket to jernalderhuse, som har afløst hinanden på det samme sted. Fig. 9. Begge huse har haft tre sæt tagbærende stolper, mens selve væggen ikke var bevaret. I den vestlige ende findes der i begge huse et

sæt mindre stolper, der viser, at der her har været en indgang i selve gavlen. Husene fra Ll. Strandbygård har begge været omkring 17m lange og er dermed noget større end huset fra Madsebakke. Som sagt er der ikke bevaret noget vægforløb i de to huse, men med en bredde på huset omkring 6m, hvilket er det normale i husene fra jernalderen, har den sydlige væg i begge huse gået helt op til eller endda delvis henover den lille klippeblok med helleristningen. Fig. 9. Med en formodet indgang i midten af husene har man nærmest kunne gå ud på selve klippen. De dybt indhuggede helleristninger på klippen ved Ll. Strandbygård må også have været synlige i jernalderen, og husenes placering kan derfor næppe være tilfældig. Selv om det ud fra den forholdsvis begrænsede udgravning ikke kan afgøres med sikkerhed, om husene indgår i en almindelig gårdbebyggelse på stedet, synes dette ikke at være tilfældet. Det lille hus ved Madsebakke ser også ud til at være en ensomt liggende bygning, der er placeret så tæt som muligt ved afbildningerne på klippen. Helleristningen ved Madsebakke synes således også at være kendt i yngre jernalder og husene tyder på, at der er foregået forskellige ceremonier i forbindelse med afbildningerne, der på dette tidspunkt var over 1000 år gamle.

Palle Ø. Sørensen
Museet Færgegaarden
DK-3630 Jægerspris
lupos@email.dk

Litteratur

- Bengtsson, L.**, 2004: *Bilder vid vatten. Kring hållristningar i Askum sn, Bohuslän*, Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No. 51, Göteborg.
- Johansen, Ø.**, 1979: *New Results in the Investigation of the Bronze Age Rock Carvings. Norwegian Archaeological Review 12*, No. 2, 1979, Oslo.
- Kaul, F.**, 1998: *Ships on Bronzes. A Study in Bronze Age Religion and Iconography*. Publications from the National Museum vol. 3, København.